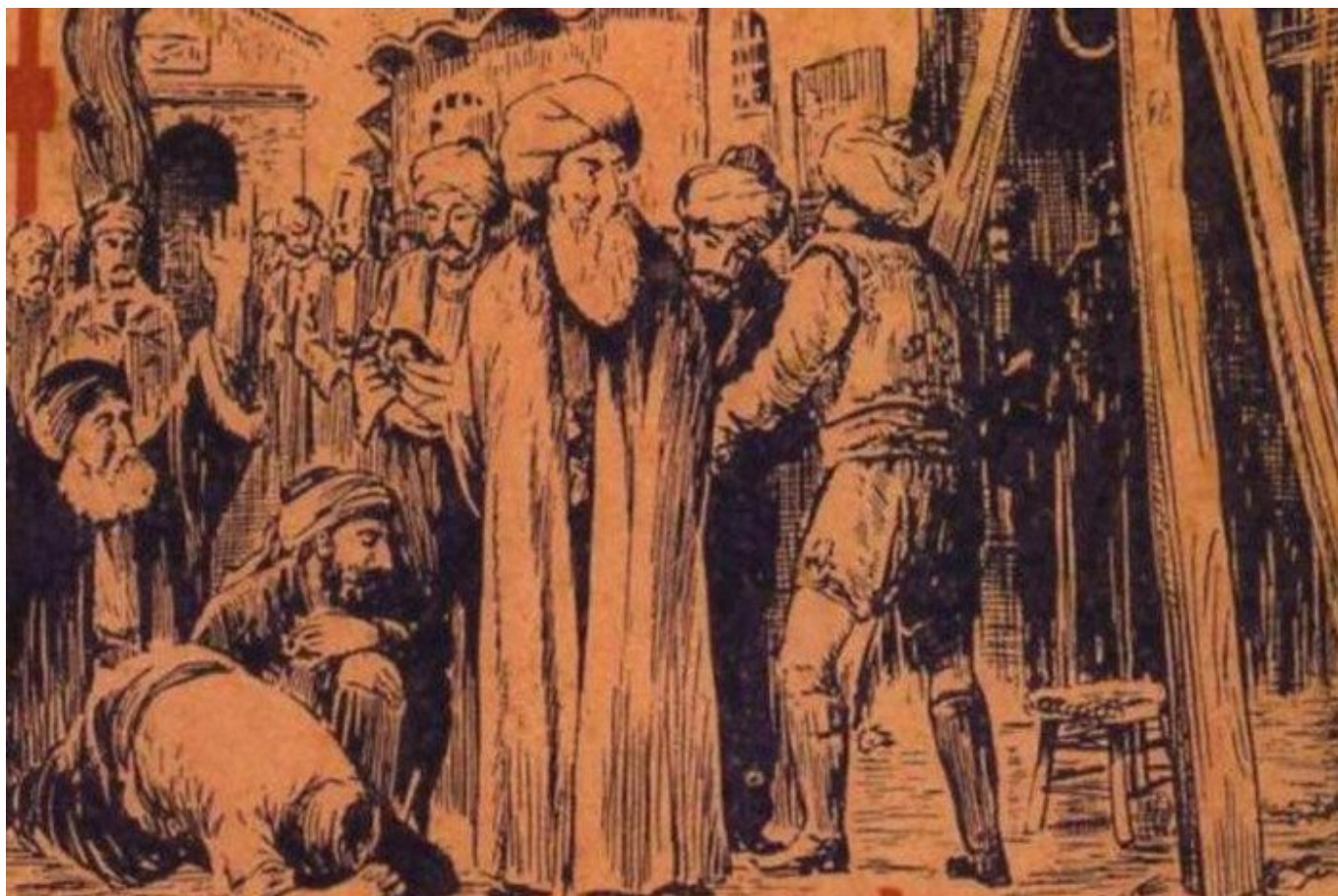

Şeýh Bedretdiniň ilden ile aýlanan süňkleri

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 янвря, 2025

Şeýh Bedretdiniň ilden ile aýlanan süňkleri ŞEÝH BEDRETDINIŇ ILDEN ILE AÝLANAN SÜŇKLERI

Şeýh Bedretdiniň ömri we rowaýatlara tema bolan gyzykly başdan geçirmeleri baradaky gürrüňimize geçmezden öň esasy meseläni sabysyz okyjylarymyzyň dykgatyna ýetireliň.

Şeýhiň ölüminden soň onuň jesedi öldürilen ýeri we dogduk depesi bolan Balkan ýarymadasynda jaýlanypdyr.

1924-nji ýylda ilat çalşygy bolup geçýänçä şeýhiň süňkleri mazarynda ýatanam bolsa, türkler sebitden kowulandan soň ýerli halk şeýhiň süňklerini özi bilen bile Stambula getiripdir.

Şeýhiň süňkleri Kümmetler we muzeýler müdirliğine tabşyrylypdyr. Nämüçindir bu süňkler on ýyl çemesi wagtlap ilki Soltan Ahmet mahfeline (kompleksine), zyndan «Topgapy»

köşgüne we ahyrynda «Ibrahim paşa» külliýesine (köşkler kompleksi) getirilip, ondan oňa, mundan muña entedilipdir.

1961-nji ýyla gelinende bolsa, Ministrler soweti süňkleriň Mahmyt II-niň kümmetine göçürmegi makul bilipdir, emma aýdylanlara görä süňkler soňky gömlen ýerinden tapylmandyr. Soltan Abdylhamyt II we birnäçe hökümdara ýanaşyk duran Şeýh Bedreddin kümmedindäki süňkleriň gep-gürrüni köp. Bu boýunça şeýhi düýpli öwrenen Müfid Ýüksel hojadan soranymyzda, ol gep-gürrüňleriň esassyzdygyby we mazarda Şeýh Bedreddiniň ýatandygyny aýtdy.

Käbir çeşmeler mazaryň boşdugyny, käbirleri süňkleriň şeýhiňki däldigini aýtsa, käbirleri süňkleriň hiç mahal Balkanlardan Stambula getirilmändigini aýdýar. Bu mesele boýunça gapma-garşylyklar we biri-birine gabat gelmeýän maglumatlar bar bolsa-da, şular ýaly meseleleri zergäriň inçeligi bilen öwrenen Müfid halypanyň düşündirişi taryhy subutnamanyň deregini tutýar.

Belki-de, Medeniýet ministrligi meseläniň üstündäki syr perdelerini syrmaq üçin düýpli barlaglary geçirip, muny-da halk köpçüliginiň dykgatyna ýetirse, örän gowy bolardy.

Indi bolsa, şeýhiň tragiki başdan geçirmeleriniň üstünde durup geçeliň.

• **Simawnäniň kazysy Şeýh Bedreddin we onuň kyýamy**

1402-nji ýylda bolup geçen Ankara söweşinden soň Osmanly döwleti Fetret (dagynyklyk, baş-başdaklyk) döwrüne girip,

ýykylmanyň bári ýanyna gelipdir. Ýyldyrym Baýezidiň çagalaryndan Musa Çelebi dogany Süleýman Çelebini ýeňip, paýtagt Edirnäni eýeledi. Bu ýeňişden soň onuň eden ilkinji işlerinden biri doly ady Möwlana Şeýh Bedretdin Mahmyt ibn Ysraýyly harby kazylyga bellemek boldy. Az wagtdan soň işler tersine öwrüldi we Musa Çelebiniň dogany Mämmet Çelebi Edirnäni bu gezek Musa Çelebijdej almagy başardy. Musa Çelebiniň harby kazysy Şeýh Bedretdin mundan soň Iznike ugradylyp, gözegçilik astynda saklandy.

Bu üýtgeşmelerden soň Şeýh Bedretdiniň ýakyn dosty we şägirdi Börklüje Mustapa orta çykyp, Aýdyn sebitlerinde halypasy üçin gozgalaň turzupdyr. Bu gozgalaňyň ody heniz söndürilmänkä Şeýh Bedretdiniň başga bir şägirdi Torlak Kemal Kütahýada gozgalaň turzupdyr. 1416-njy ýylda bu gezek Şeýh Bedretdiniň özi Iznikden gaçyp, Deliorman sebitlerinde ýanyna üýşüren halk köpçüligi bilen gozgalaň turzupdyr.

Mämmet Çelebi gozgalaňy basyp ýatyrmak üçin Beýazit paşany ugradypdyr. Beýazit paşa gozgalaňy zalymlyk bilen basyp ýatyrypdyr we Şeýh Bedretdini ele salypdyr. Şeýh Bedretdin özüne pygamber diýen bahana bilenem dardan asylypdyr.

Bu gozgalaň Nazym Hikmetiň ýazan «Simawnäniň kazysy Şeýh Bedretdiniň poemasy» eseriniň ýazylan wagtyndan bári jedelli tema bolup geldi. Aýratynam sosialistik meýilli edebiyat Şeýh Bedretdin gozgalaňyna Anadolydaly deňligi we sosial adalaty öňe süren birinji gozgalaň hökmünde baha berse, sag ganat diýip boljak beýleki bir garaýyş gozgalaňy mülhitlikden we zyndyklykdan ybarat hereket hökmünde häsiýetlendirdi. Soňky ýyllarda Müfid Ýükseliň geçiren işleri Şeýh Bedretdin gozgalaňyny has obýektiv öwrenmegimize goşant goşmak bilen bilen birlikde, bu gozgalaň çeper edebiyaty we taryh ylmyny gapma-garşylykly çaknyşyk meýdanyna öwürdi.

• Nazym Hikmetden öň taryhçylar näme diýýärdi?

Nazym Hikmetden öň Şeýh Bedretdin gozgalaňyna nähili garaşsyny öwrenmek derwaýys. Şeýh Bedretdine Taşköprülizadan başga ähli taryhçylar mülhit, zyndyk ýa-da pygamberdigini aýdan däli

hökmünde baha berýär.

- **Idris Bitlisiniň pikirçe Şeýh Bedretdin dini ýoýup çykyş eden şahsdyr**

«Iman edenleriň arasynda dini we mülki taýdan pitne turdy. Döwrüň kazylaryndan we alymlaryndan kanuny we logikiki ylymlar bilen birlikde halaýygyň sülük ýollaryny we derejelerini eýeläpdi. Musa Çelebi ony dini ylymlardaky baýlygyndan we tasawwuf jemgyýetiniň arasyndaky ornuny göz önüne tutup, harby kazylyk we wezirlik wezipesine belläpdi. Mustapanyň edenleri sebäpli bir gün özündenem hasap soralmagyndan gorkup Iznikden Kastamona gaçdy. Bedretdin garaşsyzlyk gazanmak üçin ýaragly çaknyşyga girmegi makul bildi. Hak batyldan üstün çykdy, Bedretdin mojahetlerden ýeňildi».

Idris Bitlisiniň gürrüňine üns berseň-ä, Şeýh Bedretdin eden işlerinden däl-de, pikirlerinden ötri gozgalaň turuzmaga milt edipdi. Şägirdi Börklüje Mustapa şeýhinden täsirlenip, döwlete garşy gozgalaň turzupdur, Şeýh Bedretdinem jogapkärçilikden gaçyp, Iznikden gaçypdyr. Gürrüňiň hörpüne seredenimizde, möhüm taryhçylarymyzyň biri hasaplanýan Bitlisiniň pikirçe Şeýh Bedretdin dini meselelerdäki çuňňur ylmyny dinile perdelenmegiň galkany hökmünde ulanandygy üçin günälidir.

- **Aşykpaşaoglynyň pikirçe Şeýh Bedretdin patyşa bolmagyň pikirindäki adam**

Aşykpaşaoglynyň pikirçe Şeýh Bedretdiniň düýp maksady patyşa bolmak eken. Ol Karaormanda «Mustapa meniň okuwçymdyr» diýip, halyflygyň dawasyny edipdir we täze döwlet gurmagyň pikirinde gezipdir. Aşykpaşaogly başga pikirler bilen onuň daşyna üýşen köpçüligiň bulary kabul etmändigini we Şeýh Bedretdini Beýazıt paşa şonuň üçin elin tabşyrandygyny öňe sürýär.

- **Taşköprülizadanyň pikirçe Şeýh Bedretduniň mirajy asylmak boldy**

Taşköprülizada Şeýh Bedretdin hakda özünden öňki taryhçylaryň orta atan pikirinden başga hili pikirde bolupdyr. Özünden öňki

Şeýh Bedretdin üçin aýdylan «zyndyk», «mülhit», hatda «kapyr» ýaly aýyplamalaryň tersine, Taşköprülizada Şeýh Bedretdiniň alym, kämillige ýeten, Allanyň dosty ýaly sözler bilen tutýar: «Oňa duşmançylyk edenler şeýh soltanlygyň yşkynda diýip, Soltan Mämmede ýamanladylar. Patyşanyň buýrugy bilen alnyp, Möwlana Haýdaryň fetwasy bilen asyldy. Muhammediň şerigatyna baglananlygyndan mirajy asylmak boldy...»

• Hoja Sadetdin ependiniň pikirçe Şeýh Bedretdin hormat goýulmaga mynasyp şahsdy

Hoja Sadetdin ependi Şeýh Bedretdin barada otrisatel garaýyşda däl. Onuň pikirçe şeýhiň betbagtlygy okuwçylarynyň turzan gozgalaňydyr. Şeýh Bedretdiniň pikirlerini ýalňyş şerh eden Börklüje Mustapa mürşidini kyn ýagdaýa salypdyr:

«Börklüjäniň tijenip topalaň turuzmagy we aýaga galmagy bilen jogapkärçilige çekilme gorkusy şeýhi şu netijeler bilen başa-baş goýdy. Şeýlekin gymmatly dini eserler we kitaplar ýazan belent ýaradylyşly we hormata mynasyp adamyň aýaga galma, baş galdyrma, hukuk düzgünlerini depgileme ýaly ýaramaz ýola baş goşma ähtimallygy juda daş».

**NÂZİM
HİKMET**

**SİMAVNE KADISI OĞLU
ŞEYH
BEDREDDİN
DESTANI**

• **Marksistik jemgyýetçilik taryh garaýşy nämüçin Şeýh Bedredine simpatiýa bildirýär?**

Marksistik jemgyýetçilik taryh garaýşynyň iň özüneçekiji

gahrymany Şeýh Bedretindir. Munuň iň uly tutarygy hökmünde bolsa, Şeýh Bedretdiniň deňlige esaslanýan ideologiýa eýedigini öňe sürülýär. Şol sanda başga bir sebäbem marksizmiň özüne taryhdan goşmaça gollanma gözleme zerurlygydyr. Ynanç derejesindir mukaddesleşdirilen islendik ideologiýa özüne taryhdan kök alan wagty has mukaddes ugurda hereket etme mümkinçiligini tapýar. Hususanam Anadoly halky ýaly taryha konserwativ we mukaddesleşdiriji çemeleşme bilen garaýan millet üçin taryhy kökleriň hasam uly ähmiýeti bar.

Taryhda bolup geçen birnäçe waka we şahsyýet köplenç çeper edebiýatyň üsti bilen halkyň üns merkezine giripdir. Şol sebäpden Şeý Bedretdin gozgalaňynyň edebiýatdaky beýany bize bu gozgalaň hakynda «şu günümize» degişli kän zatlary aýdýar.

• Şeýh Bedretdini açyp beren Nazym Hikmet

Şeýh Bedretin gozgalaňyny epiki poema öwürüp, şeýhiň obrazyny çeper edebiýata getiren şahyr Nazym Hikmetdir. Nazym şahyrdan soň san-sajaksyz şygyr, roman, pýesa eserinde Şeýh Bedretdin gozgalaňyndan söz açyldy. Çeper fantaziýanyň ähli mümkinçilikleri bilen rowaýatlaşdyrylan Şeýh Bedretdin taryhçylaryň ony sypatlandyran mülhit obrazından rewolýusioner gahrymana öwürlipdir.

Nazym Hikmetden soň edebiýatymyzyň görnükli wekillerinden Radi Fiş, Wejihi Timurogly, Orhan Asena, Nejati Sepetçioğly, Erol Toý, Hilmi Ýawuz ýaly ýazyhy-şahyrlar bu gozgalaňyň üstünde durup geçipdirler.

Nazym Hikmet Şeýh Bedretdiniň obrazy bilen marksistik rewolýusiýany ýerli galyplara salmaga synanyşypdyr. Nazym şahyr gozgalaňy we şeýhi işçi-daýhanlaryň, garamaýak halkyň tarapdary hökmünde şekillendiripsir, Şeýh Bedretdiniň eseri «Waridata» bolsa, tasawwuf kitabyndan has beter rewolýusion manifestiň many-mazmunyny ýükläpdir.

Nazym şahyryň Şeýh Bedretdini tanamagy şeýle bolupdyr:

«Ylahyýet fakultetiniň taryhy kelim müderrisiniň başinji sahypasyny açdym ýene. Genuýalylaryň syr kätiplerinden zordan bir-iki sahypa okadym, kelläm agyryp durka gulagyma bir ses

eşdildi. Bu ses «Galmagal etmezden deňiziň tolkunlaryny aşyp, seniň ýanyňa gelýärim» diýýärdi».

Nazym Hikmet «Simawne kazysynyň ogly Şeýh Bedretdin» atly poemasynda şeýh barada täsin sözleri aýdýar:

*«Taryhy,
sosial,
ykdysady şertleriň
zerur netijesi bu» diýme, bilýärim!
Ol diýýän närsäň öňünde baş egýärim.
Emma bu ýürek,
Ol, bu dilden aňlamaz onçakly».*

Nazym Hikmet Bedretdinden söz açanda öz ideologiýasyny okyjysyna siňdirmäge dyrjaşýar. Hatda hasam öte geçip, taryhy ýoýýar we Şeýh Bedretdiniň ölüm fetwasyny özi beripdir diýýär:

*«Barybir bir kere ýeňilen bolsak,
Neýlesek-de, ýeňjegimiz ikuçly.
Bes, indi uzatma sen sözüňi,
Barybir bu fetwa bize degişli.
Beriň, möhrümizi bagra basaly!»*

Ýogsam bolmasa, fetwa Müfid Ýükseliň anyklamagyna görä, Möwlana Haýdar el-Ajamy tarapyndan berilipdir. Aslynda Nazym Hikmet bu poemada özünü janlandyrýar, poemanyň gahrymanynyň şeýhdigine garamazdan, biz aslynda Nazym şahyryň gözünden öz görmek isleýän zadyny ýene onuň sesi bilen diňleýäris.

• **Hilmi Ýawuz: «Bize iň gelişýän zat gussa»**

Nazym Hikmetiň taryh sahypalaryndan tapyp, halka peşgeş beren we rewolýusiýanyň simwolyna öwürän Şeýh Bedretdin gozgalaňyny Hilmi Ýawuz estetikanyň çäklerine çekýär. Onuň şygrynda Şeýh Bedretdin gozgalaňy rewolýusion gimnler bilen däl-de, çeper edebiýatyň yşky-liriki dili bilen okalýar:

*«Güni agşamlydyr döwletimiň
Elbet, bizem öleris.*

Gözüm mydam şol asylanda galdy.
Hamana mähek zülpüni dökübem,
şemşir topuzly güýz
inderilen ýaly daňyň atýan ýerine.
Ganlydy bürgüdiň ganaty,
Bir tarykat gamçysy deý
Endigan we düz
Bir göwre asylypdyr,
Gözüm mydam şonda galdy.

...

Bize iň gelişýän zat gussa,
Belki-de, iň köp aňlaýanymyz».

• **Jahit Sytky Taranjy Nazym Hikmeti Şeýh Bedretdin bilen bitewileşdirýär**

Jahit Sytky Taranjy bir şygrynda Nazym Hikmetiň başyna gelenler bilen Şeý Bedretdiniň ykbalynyň meñzeşdigini aýdýar. Nazym Hikmetiň özem oňa ýazan jogabynda munuň bilen ylalaşypdyr.

Jahit Sytkynyň şygry:

«Benerji Jokondyň sany üç Bedretdin,
Heý gabha pelek ne oýunlar etdiň,
Iň ýowuz jigerbendi bu ýurduň,
Nazym agamyzy türmede çüýretdiň».

Nazym Hikmetiň jogaby:

«Söýýäniňiz kommunistdir,
On ýyl bäri türmededir.
Ýatar Bursa türmesinde.
Tussag, ýöne zynjyryny üzüp ýatar
Iň belent mertebä gowşup ýatar.
Ýatar Bursa galasynda
Watanmyň topragyndadyr köki,
Bedretdin kimin götär ýüki,
Ýatar Bursa galasynda».

Şundanam düşünilişi ýaly, Şeýh Bedretdin taryhy reallykdan has beter Nazym Hikmetiň döreden we muny jemgyýetiň dykgatyna ýetiren obrazydyr. San-sajaksyz mysal bilen artdyrmagyň mümkin bolan Şeýh Bedretdin gozgalaňynyň täsirleri diňe şygyr bilenem çäklenmeýär, Orhan Asena Şeýh Bedretdiniň obrazyny teatr sahnasyna aralaşdyrýar.

• Orhan Asenadan taryhy reallyga has ýakyn Şeýh Bedretdiniň portreti

Şeýh Bedretdiniň edebiýatdaky obrazy Hilmi Ýawuz ýaly iki-ýekesi bolaýmasa, köpüsi marksistik pelsepä esaslanýar. Orhan Asena bolsa Şeýh Bedretdini has hakykata golaý obrazda janlandyrmaga synanyşýar.

Birinji bilen-ä Bedretdin materialist däldi. Bolubam bilmezdi. Bütün taglymatyny Hudaýyň kelimyna esaslandyran we ähli eden işlerini Hudaýyň adyndan eden adam materialist bolup bilermi? Ýagdaý şeýle bolýan bolsa, Bedretdini Leniniň şeýhi, Staliniň uly agasy hasaplaýan ýöntem aýyplamalar öz-özünden püçege çykýar.

Dogrussyny aýtmaly bolsa, her kimiň we her ideologiýanyň özüne degişli «Şeýh Bedretdin gozgalaňy» bar. Muňa Anadolydaky ilkinji sosialistik hereket hökmünde baha berenleriň bolşy ýaly, şeýhiň gozgalaňyna mülhitlik hökmünde baha berýänlerem bar. Şeýle bärden gaýtmalara we öte geçmelere tarih hem-de edebiyat kitaplarynda kän gabat gelip bolýar.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Anna, 19.07.2024 ý. Taryhy makalalar